

Dějiny správy

Místní správa a samospráva v Habsburské monarchii v letech 1848 až 1918

Státní správa v letech 1848 až 1867

- **Zánik patrimoniální správy:**

- Revoluce která v r. 1848 otřásla Rakouskem znamenala konec vrchnostenské správy, jež se v důsledku zrušení poddanství stala minulostí
- Revoluční události přiměly vládu zahájit proces, při němž došlo v březnu 1849 k ustavení obcí jako orgánů územní samosprávy a jejich volené zastupitelské orgány disponovaly mimo vlastní samosprávné pravomoci též pravomoci přenesené, které spočívaly ve výkonu některých činností náležejících státní správě
- Tímto rozhodnutím vznikla v zemi dvoukolejnost správy, jelikož ta byla jednak vykonávána orgány územní samosprávy, ale též státními úřady. Tato dvoukolejnost správy nebyla vyřešena až do konce existence Rakouska-Uherska v r. 1918

Státní správa v letech 1848 až 1867

- **Nová organizace:**
  - Podoba postátněné veřejné správy a samosprávy byla dána císařským nařízením z června 1849, která vstoupila v platnost k 1. lednu 1850. Byla jí vytvořena i hierarchie státní správy, která měla několik stupňů:
    - Nejnižší jednotkou politické správy se stal **politický okres**
    - Vyšší jednotkou správy se stal **kraj**
    - Nad krajem byla vytvořena **země**
    - Nejvyšším orgánem politické správy v zemi bylo **ministerstvo vnitra**
  - **Čechy** byly takto rozděleny na 79 politických okresů a 7 krajů, avšak Praha stála mimo tuto strukturu
  - **Morava** byla tvořena 2 kraji, jež dohromady dávaly 25 politických okresů
  - **Slezsko**, které bylo opět vyděleno z Moravy, bylo příliš malé na další kraje a na jeho území se nacházelo 7 politických okresů

Státní správa v letech 1848 až 1867

- Řídícími orgány jednotlivých politických okresů se stala **okresní hejtmanství**:
  - Jednalo se o prvoinstanční úřady politické správy
  - V čele úřadu stál jmenovaný úředník s titulem okresního hejtmana
  - V případě existence příliš rozsáhlých politických okresů vznikaly expozitury okresních hejtmanství, jež byly podřízeny okresnímu hejtmanovi
- Řídícím orgánem krajské správy se staly **krajské vlády**:
  - V čele orgánu stáli krajští prezidenti, jež vedly i krajské vlády
  - Krajské vlády byly přímo podřízeny ministerstvu vnitra, ačkoliv čistě formálně ještě nad nimi v instanční hierarchii stála zemská místodržitelství. Kraje tedy tvořily druhý stupeň státní správy
  - Těžiště politické správy v rakouských zemích leželo hlavně na bedrech krajských vlád, jež tedy musely být mnohem početněji obsazeny úřednictvem a dalším personálem, zatímco početní stavy formálně nadřazených místodržitelství byly početně redukovány

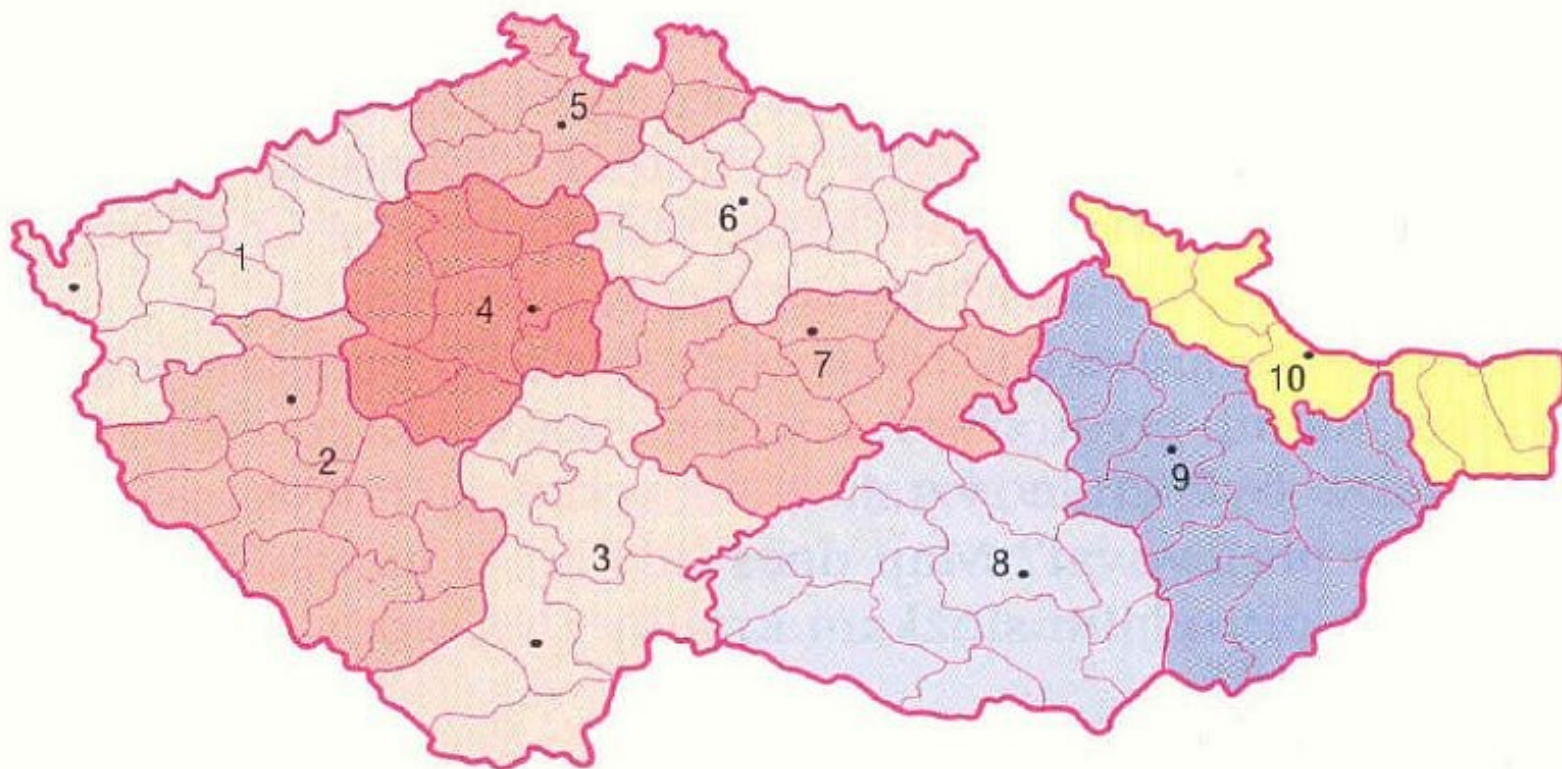
Státní správa v letech 1848 až 1867

- V čele zemí stála jednotlivá **místodržitelství**:
  - V čele úřadu stál místodržitel. Specifikem se stalo území Rakouského Slezska, v jehož případě krajský prezident vykonával i funkci místodržitele a titulován byl jako zemský prezident
  - Kompetencí místodržitelských úřadů bylo zastupování vlády na zemském sněmu, vedení státní policie, dozor nad krajskými vládami a rozhodování v celozemských záležitostech v případech, kdy k tomu získalo od ministerstva náležité kompetence

Franz Seraph von Stadion,
jeden z tvůrců státní správy
po r. 1848

Státní správa v letech 1848 až 1867

Členění státní správy v českých zemích od zrušení vrchnostenské správy do r. 1855

3 země:

Čechy: 7 krajů, 79 politických okresů

Morava: 2 kraje, 25 pol. okresů

Slezsko: 1 kraj, 7 pol. okresů

1. CHEBSKÝ

2. PLZEŇSKÝ

3. BUDĚJOVICKÝ

4. PRAŽSKÝ

5. ČESKOLIPSKÝ

6. JIČÍNSKÝ

7. PARDUBICKÝ

8. BRNĚNSKÝ

9. OLOMOUCKÝ

10. SLEZSKO

Státní správa v letech 1848 až 1867

- **Organizace z r. 1855:**

- Porážka revoluce z let 1848 až 1849 znamenala i nutnost nové organizace správy. Byly opuštěny ideje na vytvoření samosprávných okresních obcí a pro úřady se stal hlavním výkon policejní práce a kontrola obyvatelstva, což je spojeno hlavně s obdobím neoabsolutismu
- Nová podoba správy se dotýkala i soudnictví a na úrovni okresních soudů došlo k jejich propojení s politickými úřady
- V květnu 1855 zahájili činnost smíšené okresní a krajské úřady. Tato reforma vedla k růstu počtu tzv. smíšených okresních úřadů, jelikož tento úřad vznikl v každém místě, kde sídlil okresní soud:
  - V **Čechách** vzrostl počet okresních úřadů ze 79 na 208 smíšených okresních úřadů
  - Na **Moravě** vzrostl počet 28 okresů na 76 smíšených okresních úřadů
  - Ve **Slezsku** vzrostl počet 7 okresů na 22 smíšených okresních úřadů

Státní správa v letech 1848 až 1867

- **Smíšený okresní úřad:**

- Vznikly spojením okresních soudů a okresních hejtmanství
- Jejich působnost se dělila na pravomoci v politické správu, na pravomoci v soudních záležitostech a na problematiku berní a finanční
- V čele úřadu stáli okresní představení

- **Nadřízeným orgánem byl krajský úřad:**

- Byly podřízeny zemským úřadům politické správy
- Jejich kompetence byly rozděleny obdobně jako u smíšených okresních úřadů, avšak jejich působnost v resortu soudnictví byla značně menší, než na okresní úrovni
- Na krajské úřady byla přenesena většina pravomocí zrušených okresních hejtmanství v resortu berní a financí
- Krajské úřady zaměstnávaly speciální personál jako byl krajský lékař, nebo krajští techničtí úředníci
- Krajské úřady se ale postupně ukázaly být nepotřebným mezičlánkem a od r. 1860 bylo přistoupeno k jejich postupnému rušení a jejich politická správa přešla jednak na okresní úřady, jednak na místodržitelství

Státní správa v letech 1848 až 1867

- Mimo ministerstva byla nejvyšším úřadem politické správy nadále **místodržitelství**:
  - Ta zůstala zachována i v éře neoabsolutismu v Čechách a na Moravě, ve Slezsku byla v r. 1855 zřízena zemská vláda v jejímž čele stál zemský prezident a ten vykonával i kompetence krajského úřadu
  - Pravomoci místodržitelství byla poměrně nezměněna, ale po zrušení krajských úřadů na počátku 60. let 19. století jejich pravomoci znatelně narostly
  - V kompetenci místodržitelství co by nejvyššího úřadu korunní země byla politická správa, policejní správa, záležitosti kulturní školství, záležitosti obchodních a živnostenských komor, zemědělství a některé záležitosti stavební
  - Místodržitelství a zemské vlády byly podřízeny ministru vnitra v oblasti politické správy a personálního obsazení úřadu
  - Místodržitel, nebo prezident měl velice široké pravomoci odpovídající realitě neoabsolutistického státu a tyto kompetence si udržel i jistou dobu po obnovení ústavnosti. Místodržitel nebo prezident tedy uděloval povolení pro divadelní představení, pro zřízení tiskárny, knihkupectví, povoloval veřejné produkce a podobně
- Po vydání prosincové ústavy v r. 1867 byl ovšem dále tento systém politické správy neudržitelný

Samospráva v letech 1848 až 1867

- **Samospráva:**

- Revoluce v r. 1848 a vynucení si významných reforem přinesly i vznik samosprávných orgánů, které nahradily do té doby existující vrchnostenské úřady, jež zanikly společně s koncem poddanství
- Jelikož vrchnostenské úřady obstarávaly velké množství povinností a nebylo možné je všechny přenést na nástupnické úřady politické správy, vyskytla se myšlenka, aby byla politická moc státu rámcově předána samotným občanům
- Bylo možné zavést některé samosprávné instituce na úrovni obcí, okresů a později i zemí. Toto zavedení samosprávných institucí mohlo v tradicích navazovat na existenci zemského zřízení, kde stavovské obce plnily roli zemských zastupitelstev s řadou samosprávných kompetencí
- V českém prostředí se zavedení samosprávných úřadů stalo i nástrojem národnostního boje, jelikož čeští měšťané v tomto viděli možnost na posílení svých pozic vůči dosud dominantním Němcům

Samospráva v letech 1848 až 1867

- V r. 1849 bylo zákonem ukotveno právní postavení obcí. Zákon rozlišoval obec místní, obec okresní a obec krajskou, ale platnosti nakonec nabyly jen normy vztahující se k obci místní
- Obce se staly nejnižší instancí územní samosprávy a při jejich tvorbě se vycházelo z katastrálních obcí, které rozeznával Josefinský katastr
- Pro jednotlivá sídla byla podle jejich velikosti a lidnatosti ponechána různá jména a můžeme tedy rozeznávat města, městyse a vesnice
- Každá jednotlivá obec musela být součástí nějakého okresu a každý obyvatel musel být hlášen v nějaké obci
- Od r. 1850 existovala i instituce měst, jež disponovala zvláštním městským obecním zřízením, jež se nazývala statutární města a jednalo se o Prahu, Brno, Liberec, Olomouc a Opavu

Samospráva v letech 1848 až 1867

Liberec a Opava patřily mezi jedny z prvních statutárních měst na českém území

Samospráva v letech 1848 až 1867

- Obec disponovala dvojitým typem pravomoci, jednalo se o záležitosti přirozené působnosti, kam spadaly vlastní záležitosti obce a o přenesenou působnost, jež na ni delegoval stát
- V rámci obecní samosprávy byly zřizovány dva orgány, jednalo se o obecní výbor a obecní představenstvo
- **Obecní výbor:**
  - Byl volen na 3 roky občany majícími příslušnost v dané obci
  - Orgán rozhodoval v hlasováních většinou hlasů
  - Neměl moc výkonnou, pouze moc usnášet se a moc dozorčí
- **Obecní představenstvo:**
  - Bylo voleno ze členů obecního výboru, jehož bylo užším orgánem
  - Jeho členy byli purkmistr a minimálně dva radní
  - Purkmistr byl výkonným orgánem, radní mu pouze pomáhali při výkonu jeho povinností

Samospráva v letech 1848 až 1867

- V reálu byly orgány místní samosprávy konfrontovány s neoabsolutistickým režimem 50. let 19. století. To se projevilo pozastavením realizace samospráv na vyšších instancích, než jen obec a následně musela být představenstva obcí potvrzována krajskými úřady a v případě statutárních měst byl vyžadován přímo souhlas císaře
- Po uplynutí tříletého volebního období zastupitelů, nebyli další zvoleni, ale byli ponecháni ti původní. Pokud v důsledku úmrtí, či z jiných důvodů počet zastupitelů významně poklesl a orgány již nebyly usnášeníschopné, mohl ministr vnitra, či místodržící tyto zástupce jmenovat
- Po pádu neoabsolutismu byly ovšem tyto zásahy státu do výkonu samosprávy odstraňovány a na jaře r. 1861 byly vypsané volby do orgánů obecních samospráv
- Nový volební řád pro Slezsko byl vypsán v r. 1863, pro další země pak v r. 1864 a podle této normy došlo k některým změnám v kompetencích

Samospráva v letech 1848 až 1867

- **Volební právo:**

- Volit směly jenom osoby mající v dané obci své domovské právo a též směly i kandidovat, pokud to nebylo v rozporu s dalšími ustanoveními, tj. pokud splňovaly předepsaná kritéria, nebyly to trestanci, apod.
- Volební právo do samosprávných orgánů bylo založeno na existenci majetkového censu. Obecně tedy platilo, že směli volit muži disponující stanoveným majetkem, jež nejsou z politického procesu vyloučeni tím, že jsou ve výkonu trestu, jsou aktivní důstojníci armády, apod.
- Své volební právo měly také právnické osoby, jako byla družstva, akciové společnosti, nebo obchodní společnosti
- Zákon rozeznával i tzv. honoraci, jež též disponovala volebním právem a na kterou se ale nevztahovaly předpisy o předepsaném daňovém odvodu. Mezi honoraci se řadili úředníci státní i zemští, duchovní jednotlivých křesťanských konfesí, rabíni židovských obcí, vyšší akademičtí hodnostáři rakouských univerzit, představení a vyšší učitelé obecních škol, ředitelé, profesori a učitelé gymnázií i středních škol a učilišť a podobně

Samospráva v letech 1848 až 1867

- Volilo se do tří voličských sborů kam byli voliči zařazeni, přičemž v prvním byli nejbohatší, ve druhém pak středně příjmoví a ve třetím pak drobní plátcí, přičemž každý sbor volil 1/3 obecního výboru
- I po reformě ze 60. let 19. století se dále volil **Obecní výbor**, jehož velikost byla závislá na velikosti obce, ale obecně byla škála volených zastupitelů mezi 7 až 36 členy výboru
- Stejně jako dříve si ze svého středu volil výbor **Obecní představenstvo** (někdy již nazýváno jako Obecní zastupitelstvo) , jež bylo tvořeno starostou a obecními radními. Počet členů představenstva byl též limitován a jeho horní hranice nesměla přesáhnout 1/3 obecního výboru a spodní hranicí byli minimálně dva radní
- Každý občan, jež byl volitelný a byl i řádně zvolen v řádných volbách, měl povinnost tuto volbu přijmout
- Existovali i **náhradníci**, jež zastupovali nepřítomné členy obecního výboru a počtem tvořili polovinu členů obecního výboru

Samospráva v letech 1848 až 1867

- **Reformy samosprávy v 60. letech:**

- Právomoci obce se nadále dělily na resort samostatné působnosti a na resort přenesené působnosti obce

- **Samostatná působnost:**

- Obce směly pod dozorem zemských výborů nakládat movitým i nemovitým majetkem
- Směly udílet domovské právo, občanství i čestné občanství města
- Obce směly disponovat vlastní policií

- **Přenesená působnost:**

- Ve stále větší míře využíval rakouský stát obce pro výkon státní správy, čímž sám chtěl na jejím provozu ušetřit
- Na obce byly přeneseny povinnosti politické správy, záležitosti voleb a řada dalších
- Obce byly povinny spolupracovat i se soudy, kde se podílely na vedení sporů civilních i trestních
- Součástí přenesené působnosti se stala také trestní pravomoc a obecní trestní senát byl tvořen starostou a dvěma radními a rozhodoval ve věcech přestupků a porušení místních nařízení a mohli udělit peněžitý trest. Proti verdiktu byla možnost odvolání se

Samospráva v letech 1848 až 1867

- Říšský obecní zákon z r. 1862 dal možnost vzniku samosprávy i na úrovni okresů. Orgány okresní samosprávy zasedali ve všech sídlech smíšených politických okresů
- Orgány volené okresní samosprávy se stalo:
  - Okresní zastupitelstvo, jež mělo 18 až 36 členů volených na tříleté období
  - Okresní starosta, jež byl vybírán z řad okresního zastupitelstva a jenž byl ve své funkci potvrzován císařem
  - Okresní výbor, jež byl tvořen šesti členy výboru a starostou
- Volilo se dle obdobného klíče jako do obecních samospráv s tím rozdílem, že existovaly čtyři volební skupiny, podle jejichž zájmů se volilo. Můžeme rozlišovat:
  - 1) Velkostatkáře
  - 2) Průmyslníky a obchodníky z řad podnikatelů
  - 3) Zástupci měst a průmyslových obcí
  - 4) Zástupci venkovských obcí

Uhersko v letech 1848 až 1867

- **Porevoluční vývoj:**

- Vývoj po potlačení Uherské revoluce v letech 1848 až 1849 byl poznamenán nástupem neoabsolutismu. Území bylo rozděleno do distriktů, přičemž na území Slovenska se nacházely dva – Bratislavský a Košický
- Během porevolučních let byla podoba správního členění Uherska proměnlivá a odpovídala poměrům porevoluční země, kde byla velká míra odpovědnosti svěřena vojenským orgánům:
  - V letech 1849 až 1850 bylo **první provizorium**, během nějž byly zachovány hranice historických stolic, co by původního územního členění země
  - V letech 1850 až 1853 bylo zavedeno tzv. **Geringerovo provizorium**. Během něj se vojenské distrikty proměnily v civilní distrikty, jež se dále členily na župy a služní okresy. V čele distriktů byli distriktní župani, v čele žup přednostové a v čele okresů tzv. služní, což byli šlechtici. Došlo zároveň na proměny některých žup, jichž se na území současného Slovenska nacházelo celkem 20
  - V letech 1853 až 1860 byla zavedena tzv. **Definitiva**. Základem tohoto členění byla opět župa, jejichž vedoucí museli být potvrzeni ve svém úřadu Vídní

Uhersko v letech 1848 až 1867

- Po pádu Neoabsolutismu a návratu k ústavnosti po porážkách v Itálii a po vydání Říjnového diplomu nastalo období charakterizované návratem ke stavu v roce 1848. Toto tzv. **Přechodné období** (1860 až 1867) bylo charakterizováno obnovením členění země na stolice, na něž přešel i výkon části politické správy
- Stejně jako v rakouských a českých zemích, tak i v Uhersku znamenaly roky 1866 a zejména pak 1867 a vydání Prosinčové ústavy zásadní změny. Jejich společným jmenovatelem bylo rozdělení monarchie a vznik dualistického soustátí Rakousko-Uhersko

Císař František Josef I., který stál v čele Rakouska-Uherska

Rakousko-Uhersko

Územní členění Rakouska-Uherska v hranicích r. 1878:

Předlitavsko:

- 1) Čechy
- 2) Bukovina
- 3) Korutany
- 4) Kraňsko
- 5) Dalmácie
- 6) Haličsko-Lodoměřsko
- 7) Istrie a Rakouské přímoří
- 8) Dolní Rakousy
- 9) Morava
- 10) Salzbursko
- 11) Slezsko
- 12) Štýrsko
- 13) Tyrolsko
- 14) Horní Rakousy
- 15) Voralbersko

Zalitavsko:

- 16) Uhersko
- 17) Chorvatsko-Slavonsko

Pod správou Ministerstva financí:

- 18) Bosna a Hercegovina

